

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра соціальної роботи

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

на тему: «Волонтерський рух в Україні та Європі: порівняльний аналіз»

«Volunteer Movement in Ukraine and Europe: Comparative Analysis»

Виконала: студентка заочної форми навчання
Напряму підготовки 6.130102 «Соціальна робота»
Тимошенко Мирослава Олегівна
Керівник к.філософ.н, доц. Коваленко О.П. _____

Рецензент: к.політ.н, доц. Драшкович А.І.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 10 від 30 травня 2018 р.
В.о.завідувача кафедри

_____ Гладченко С.В.
(підпис).

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 2018 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК
_____ Чернецька Ю.І.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ТА БЛАГОДІЙНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РАКУРСІ	
1.1. Генезис благодійності та волонтерства	6
1.2. Розвиток благодійництва та волонтерства в Україні та за кордоном	15
1.3. Вплив благодійних об'єднань на волонтерство в Україні	18
1.4. Волонтерство в зоні АТО	27
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ	
2.1. Країни з найбільш розвиненою волонтерською практикою та її специфіка	37
2.2. Міжнародні волонтерські об'єднання та їх вплив на волонтерство в Україні	44
2.3. Теоретико-практичні аспекти порівняльного аналізу волонтерства в Україні та за кордоном. Соціальні висновки, щодо статистичних даних волонтерства	53
Висновок до другого розділу	56
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
ДОДАТКИ	

ВСТУП

В науковій літературі по волонтерству підкреслюється, що ідея соціального служіння майже така ж давня, як і «соціум». Людство не може існувати без добровільної та безкорисливої допомоги, а волонтер як відомо це людина, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання необхідної допомоги. Волонтерська діяльність за своєю формою є благодійною діяльністю, по суті волонтер це благодійник.

У зв'язку з тим, що волонтерство на Заході більш розвинене, його треба теоретично аналізувати, а на практиці використовувати те, що для нас є найбільш значущим.

Актуальність теми в даний час полягає в тому, що існуючі соціальні служби в Україні не в змозі вирішити всі соціальні проблеми суспільства і надати допомогу кожному, хто потребує. Іноді ми зіштовхуємося з тим, що соціальні працівники мало знають про специфіку волонтерства на Заході та його практику. Розвиток волонтерського руху, що зародився на Заході має давнішню історію. На сьогоднішній день і на Заході і на Україні волонтерство набуло багатоаспектний характер. Незважаючи на те, що як громадські, так і особисті цінності кожної людини впродовж історії постійно змінюються, все ж існує якийсь пласт соціальних цінностей, які можна назвати непорушними для всіх народів і в усі часи. Так, наприклад з найдавніших часів в Київській Русі благодійністю займалися князі, про що свідчать численні факти, зафіксовані в історичних пам'ятках. Як відомо, основна мета благодійності полягає в забезпеченні можливості досягнення соціально допустимого рівня життя різних груп населення, які під впливом різних соціальних ризиків не можуть самостійно реалізувати свої загально визнані соціальні права.

Разом із відновленням традицій благодійності як невід'ємна її складова у незалежній Україні починає активно розвиватися волонтерський рух. Це благодійна діяльність, яка здійснюється на засадах неприбуткової діяльності;

гуманістична діяльність, яка спрямована на соціальну допомогу певним верствам населення.

Для України така благодійна діяльність – явище не нове. Адже основою розвитку волонтерства стали милосердя, гуманізм, небайдужість до сторонніх проблем – риси, які здавна притаманні українцям. На сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються глобальні соціальні, економічні, політичні та культурні зміни. Яскраво вираженою стає орієнтація людей на економічні цінності. Але в той же час активно розвивається і пропагується соціокультурний феномен волонтерства. Міжнародний волонтерський рух виник в Європі в 20-х роках минулого століття, коли молодь за власною ініціативою взялася відновлювати зруйновані міста після Першої світової війни. Пізніше ідеї волонтерства швидко поширилися серед людей різного віку і професій, і дали старт новим волонтерським програмам в сферах соціальних відносин, освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, екології, правозахисної діяльності, профілактики алкогольної та наркотичної залежності, пропаганди здорового способу життя.

На сьогоднішній день у країнах Європи волонтерство вважається одним із способів підтримки та зміцнення демократії, тому уряди цих країн надають різноманітну підтримку, в тому числі шляхом створення системи державних добровільних центрів, а також спеціальних волонтерських програм.

Волонтерські організації існують по всьому світі і надають кожному волонтеру унікальну можливість для отримання життєвого досвіду, знань та розкриття особистого потенціалу. І, як відзначається у Загальній декларації про волонтерську діяльність, яка була прийнята в 2001 році, волонтерство є основою громадянського суспільства – способом збереження та зміцнення людських цінностей, реалізації прав та обов'язків громадян. Зарубіжний досвід показав, що потрібно розвивати волонтерський рух через активізацію громадських організацій.

Об'єкт роботи - феномен волонтерства у сучасному світі.

Предмет роботи - волонтерство в Україні та в Європі: порівняльний аналіз.

Ціль роботи - визначити специфіку волонтерського руху в Україні та на Заході, а також знайти загальне і окреме в їх функціонуванні.

У зв'язку з ціллю роботи нам потрібно вирішити наступні **завдання**:

- Розкрити генезис волонтерства;
- Показати систему видів, типів, форм сучасного волонтерства;
- З'ясувати суть мотивації та етичні засади сучасного волонтерства;
- Дослідити волонтерську діяльність АТО;
- Представити конкретний матеріал країн з найбільш розвинутою практикою волонтерства та її специфікою;
- Проаналізувати діяльність міжнародних волонтерських об'єднань та їх вплив на волонтерство України;
- Представити соціальні висновки, щодо статистичних даних волонтерства Європи та США;
- Дати порівняльний аналіз волонтерства в Україні та Європі;

Теоретико-методологічними основами роботи виступають праці таких фахівців, як:

О. Безпалько, З. Бондаренко, Н. Борецька, Н. Заверико, І. Зверєва, С. Коваленко, Г. Крапівіна, Л. Кудринська, Я. Латюшин, Т. Лях, Н. Романова.

Апробація роботи: Матеріали роботи були представлені на студентській науковій конференції «Гендерна конструкція соціуму. Історія та сучасність», а також в виступі на занятті лекційного курсу «Волонтерство в соціальній роботі». В рамках теми роботи було проведено опитування громадян.

ВИСНОВКИ

Аналіз сучасного досвіду дозволяє констатувати, що в останні роки в нашій країні розробляються і здійснюються соціальні програми з розвитку добровольчого руху, вдосконалюється система, з'являються нові форми і методи волонтерської діяльності, організовуються широкомасштабні благодійні акції. За участю представників органів законодавчої, виконавчої влади, благодійних неурядових некомерційних організацій проводяться комплексні заходи.

Сучасна система волонтерського руху в Україні спирається на багатий історичний досвід доброчинності. Хоча вивчення зарубіжного досвіду волонтерського руху внесло і продовжує вносити великий внесок в практику соціальної роботи в нашій країні, проте сучасне суспільство спирається на своє історичне минуле.

Добровільна допомога, що надається людиною або групою людей суспільству в цілому або окремим людям, заснована на ідеях безкорисливого служіння людства і не переслідує цілей отримання прибутку. Вона може приймати різні форми: від традиційних видів взаємодопомоги до спільних зусиль тисяч людей, спрямованих на подолання наслідків стихійного лиха, врегулювання конфліктних ситуацій, тощо.

Багато аспектів організаційного, педагогічного, соціального характеру, вирішення яких в минулому досвіді представляє інтерес і сьогодні, допомагають впоратися і з сучасними проблемами волонтерського руху. У зв'язку з чим, в дипломній роботі дана загальна характеристика суті добровольчого руху; розкриті гуманістичні та добровільні принципи, на яких воно будується; показаний історичний і сучасний шлях становлення і розвитку благодійності; виявлені перспективи розвитку волонтерського руху.

В дипломній роботі нами було показано, як загальне так і окреме в функціонуванні волонтерства в Україні і на Заході і брати приклад із Заходу по вирішенню різних проблем за допомогою волонтерів – безумовно (Наприклад, в США стало традицією, що кожен кандидат у президенти країни або сенатори не обходяться без участі у волонтерських програмах).

В розвинених країнах Європи волонтерська діяльність вважається вельми почесною місією, ми поки далекі до цього ідеалу. Значна частина європейських соціальних працівників пройшла багатий досвід (ще з сер. ХХ ст.) в американських університетах, що дало потужний поштовх розвитку теорії та практики в європейських країнах. У європейській моделі соціальної роботи волонтерська допомога входить до загальної державної системи соціальної допомоги. За останніми даними близько 100 мільйонів європейців бере участь у волонтерському русі. В той же час, як це не дивно, бюрократизм існує на Заході. Населення ряду країн Європи (зокрема Німеччина) занепокоєно певною бюрократизацією апарату соціального забезпечення. Тому актуальність на безкоштовні послуги волонтерів збільшується. До речі, у багатьох країнах Європи розвиток волонтерства сприяв зменшенню безробіття і цей досвід Європи ми могли б активно застосувати в Україні.

У дипломній роботі ми проаналізували сформований в нашій країні практичний досвід волонтерства. На прикладі діяльності різних установ розкрито зміст благодійної роботи, яка має системний характер; показані конкретні форми, методи, технології організації діяльності, орієнтовані на вирішення соціальних завдань. Поле діяльності добровольців дуже широке.

Активні, ініціативні, небайдужі до соціальних проблем, вони працюють у багатьох профілактичних програмах: від допомоги літнім людям, дітям-інвалідам та людям з обмеженими можливостями до профілактики наркоманії, поширення інформації про ВІЛ-інфекції та волонтерської допомоги в зоні АТО.

В даний час в числі пріоритетних напрямків, що стоять перед волонтерським рухом, названі такі: розширення добровольчого простору - пошук форм і методів спільної діяльності соціальних установ, загальноосвітніх шкіл, органів правопорядку, служб зайнятості, установ культури, трудових колективів - значущої перспективи для всіх учасників добровольчого руху.

При цьому було б неправильно вважати, що волонтерська робота передбачає тільки віддачу сил, часу, душевної теплоти і нічого не дає натомість. Дійсно, добровольці працюють безкоштовно, але це компенсується тим моральним задоволенням, яке вони відчують від своєї роботи. Добровольці не самотні в своїх прагненнях: вони спілкуються з людьми, близькими їм за духом, мають однакові інтереси. Добровольча робота дозволяє відкрити і розвинути в собі нові здібності: навички спілкування, вирішення конфліктів, проведення групових занять. Молоді волонтери пробують себе в тих областях, в яких їм, можливо, доведеться працювати в майбутньому: вони отримують унікальну можливість на практиці співвіднести свої наміри до своїх здібностей.

Проведене нами опитування на тему: «Деякі аспекти порівняння волонтерства в Україні та на Заході» громадян (див. Додаток А) показало, то загальне і окреме, що притаманні діяльності волонтерів України та Європи.

Підводячи підсумок, слід ще раз підкреслити, що проблема розвитку волонтерського руху має значний масштаб, тому всі - державні структури, суспільство в цілому і кожен громадянин окремо - повинні об'єднати зусилля з надання гуманітарної допомоги, технічної допомоги, дотримання прав людини, підвищення рівня добробуту, демократизації суспільства та зміцнення миру.

Ті українські волонтери, які виїжджають на різні види діяльності в країни Європи, на достойному рівні демонструють свій професіоналізм. І це дає певний оптимізм у наших надіях на подальший розвиток волонтерського руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. База перевірених організацій та волонтерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4army.com.ua/>
2. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: монографія / Безпалько О.В.; М-во освіти і науки України; 2н-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.
3. Благотворительный Фонд Рината Ахметова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/>
4. Благодійність в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст.: ретроспективний аналіз: матеріали міжнар. конф. «На шляху до довіри у суспільстві: благодійність в українській громаді», (Київ, 20–22 черв. 2005 р.) / [за ред. О.М. Донік]. – К.: USAID, 2005. – 123 с.
5. Бондаренко З.П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / З. П. Бондаренко. – К., 2008. – 247 с.
6. Воїни добра. Георгій Тука. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/09/18/180486/>
7. Воїни світла. Незручні донецькі волонтери. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/volunteers/2014/12/22/186134/>
8. Волонтер-психолог, яка повернулась з АТО: Наша найкраща допомога бійцям вдома – присутність поряд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/10/1/181349/>
9. Волкова С.И. Концепция и практика волонтерской деятельности в Японии/www.IVR.org. UK
10. Волонтери в соціальній роботі / [упоряд.: О. Главник, Н. Романова, Т. Дружченко]. – К.: Главник, 2006. – 128 с. – (серія «Б-чка соціального працівника»).

11. Волонтерство в Україні - GfK [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf
12. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. Н. та ін. – К., 2002. – 467 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.psyh.kiev.ua/%D0%A0%D1%83%D0%B4%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D0%9B.%D0%A1._%D0%
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
14. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 2. – 780 с.
15. Добродійна діяльність і меценатство в Україні / [авт.-упор. В.В. Болгов]. – К.: ВАТ «Вид-во «Київська правда», 2003. – Вип. 1. – 110 с.
16. Донецкое подполье. Как партизаны-волонтеры спасают людей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://life.pravda.com.ua/society/2014/08/18/178104/view_print/
17. Заверико Н.В. Організація роботи служби волонтерів: метод. реком. / Заверико Н.В. – Запоріжжя: ЗДУ, 2005. – 28 с.
18. Загальнонаціональне дослідження "Волонтерство в Україні" (2014) [Електронний ресурс]. – <http://www.un.org.ua/ua/>
19. Зверєва І.Д. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
20. Звіт дослідження «Волонтерський рух в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx>
21. Зелена книга української благодійності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vboabu.org.ua/greenpaper>

- 22.«Задайте эти вопросы сепаратистам!». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/transcript/26719384.html>
- 23.История пастора, который спасает паству. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://life.pravda.com.ua/society/2014/07/9/174539/>
- 24.Історія, теорія та практика волонтерського руху в Україні: наук.-навч.-метод. посіб. Для студ., магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соц.. роботи, соц.. педагогіки / За ред.. С.Я. Харченка; авт. кол.: С. Я. Харченко, О.П. Песоцька, В.О. Кратінова та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 320 с.
- 25.Івченко Н. М. Особливості розвитку волонтерського руху в Україні / Н.М. Івченко // Теоретичні питання освіти та виховання: зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К.: Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук, 2000. – С. 90–93.
- 26.ІТ-волонтерство «Армії SOS». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/volunteers/2014/10/16/182233/>
- 27.Ключевський В. Добрые люди Древней Руси / Ключевський В. – М.: [б. и.], 1896. – 152 с.
- 28.Коваленко А.П. «Наши предшественники – светочи науки и гуманизма» А.Г. Попов, Десятский В.В. /AVE (приложение к журналу) Нью – Йорк-Москва- Одесса-2010.
- 29.Коваленко С. В. Волонтерський рух як важлива складова державної молодіжної політики в Україні / С.В. Коваленко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – №2 – С. 89–96.
- 30.Кононова Т.Б. Очерки истории благотворительности: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб.заведений] / Татьяна Борисовна Кононова. – М.: Изд-ско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. – 340 с.
- 31.Крапивина Г. А. Методологические аспекты добровольчества: проблемы формирования и развития рынка труда / Г. А. Крапивина/ Проблемы рынка труда и формирования трудовых ресурсов [Текст] : Материалы

- Международ. научн.-практич. конф., г. Москва, 17 декабря 2010 г. — М. : ООО «НИПКЦ Восход-А», 2010. — 288 с. — С. 70–88.
- 32.Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві / Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. статей / М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2010. – № 5. – 328 с. – С. 117–123
- 33.Крапівіна Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус / Г. О. Крапівіна // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1. – С. 73-76
- 34.Кропоткин П.А. Этика: учеб. пособ. / Кропоткин П. А. – М.: Академия, 1991. – 188 с.
- 35.Кудринская Л.А. Добровольча праця: сутність, функціонування, специфіка /Л.А. Кудринская // Соціологічні дослідження. - 2006. - № 5. - С. 15-22.
- 36.Лапина, В.Г. Альтруизм / В.Г. Лапина // Социологическая энциклопедия //Под ред. В.Н. Иванова. - М.: "Мысль", 2003, - С. 13.
- 37.Латюшин Я.В. Формирование профессионально важных качеств волонтеров /Я.В.Латюшин. - Казань, 2004.-23с.
- 38.Лиховид І. Благодійність для АТО тепер без податків / Інна Лиховид. // День. – 2014. – №163. – 4 вересня. – С. 3.
- 39.Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2004. – Вип. 3–4. – С. 139 6. – Електронний ресурс. <http://www.pic.com.ua/volonterstvo-vukrajini-tsyfry-ta-doli.html#sthash.l2hNmWzV.dpuf>
- 40.Лях Т. Л. Історичні засади соціально-педагогічної діяльності волонтерів за кордоном / Т. Л. Лях / Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді: Зб. статей: Матеріали Міжнар. наук. конф. для студ. та аспір. «Обличчя соціальної держави» в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді», Київ, 22–23 берез. 2006 р. — К. : Християнський дитячий фонд, 2006. — С. 61–70.

41. Маслоу А. Мотивація і особистість / Маслоу А. - 3-е изд. - СПб .: Санкт Петербург, 2003. - 351 с.
42. Менеджмент волонтерів від А до Я : навч.-метод. посібник / За ред. Т. Л. Лях ; авт.-кол.: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. Л. Лях та ін. – К. : Версо-04, 2012. – 288 с.
43. Огорчак А. Роль школи волонтерів у становленні особистості майбутнього соціального працівника / А. Огорчак // Збірник наукових праць ТПУ, 2006. – С. 11–19. 4. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів // Права людини: навчальний посібник. – К., 2002. – С. 67–80.
44. Педагогические технологии: учеб. пособ. для студ. пед. спец. / [М.В. Буланова-Топоркова, А.В. Духавнева, В.С. Кукушин, Г.В. Сучков]; под ред. В.С. Кукушина. – Ростов-на-Дону: Март, 2002. – 320 с. – (Серия «Педагогическое образование»).
45. Порадник для волонтера. Досвід та висновки з реалізації програми «Волонтерство понад кордонами – ваші та наші успіхи» / опрацювання Моніка Домінік; переклад Олена Яременко. – Білгорай: [б. в.], 2004. – 22 с.
46. Программа менторской поддержки: метод. рекомен. по внедрению в Украине. – К.: Международный Альянс по ВИЧ/СПИДу, 2011. – 156 с.
47. Радхакришнан С. Индийская философия: в 3 т. / Радхакришнан С. – М.: Знание, 1986. – Т.1. – 389 с.
48. Романенкова Л.А. О системе волонтерской помощи в Канаде / Л.А. Романенкова // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 6. – С. 41–42.
49. Слабжанін Н.Ю. Як ефективно працювати з добровольцями / Микола Юрійович Слабжанін. - Новосибірськ: Міжрегіональний громадський фонд «Сибірський центр підтримки громадських ініціатив », 2002. – 98 с.

50. Створення сприятливих умов для благодійництва в Україні: зб. матеріалів кругл. ст., (Київ, 9 квіт. 2001 р.) / [упор. Д. Новаківська]; Міжнародний фонд «Відродження». – К.: Міленіум, 2001. – 28 с.
51. Слободская М. А. Добровольческая деятельность как ресурс общественного развития. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nogo.ru/speeches/other9.doc
52. Соколова О. Д. Памятка для волонтеров / О. Д. Соколова // Вологда: Изд. центр ВИРО, 2006. С. 3-20.
53. Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К., 2001. Електронний ресурс. <http://www.pic.com.ua/volonterstvo-v-ukrajini-tsyfry-ta-doli.html#sthash.12hNmWzV.Dpuf>
54. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ступак Ф.Я. – К.: Хрещатик, 1998. – 208 с.
55. Три історії про те, як українці озброюють українську армію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/11/174797/>
56. У юридичних тенетах. Історія одного медика-добровольця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2014/07/2/173771/>
57. Холостова, Є.І. Волонтери // Словник-довідник з соціальної роботи / За ред. проф. Є.І. Холостовой. - М.: МАУП, 1997. - 424с. с. 121-124.
58. Циткилов П.Я. История социальной работы: учеб. пособ. для студ. вузов / Циткилов П.Я.; [под ред. В.И. Жукова]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 448 с.
59. Шлихтер А.А. Некоммерческие организации и добровольческий труд в США. Труд за рубежом, № 4, 2000, с. 39-43.
60. European Year of Volunteering. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/citizenship/european-year-of-volunteering/index_en.htm
61. Trumbauer Jean Morris. Sharing the Ministry: A practical guide for transforming Volunteers into Ministers. - NYC, 2009 - 123 p.